

Vyprávěná migrace. Vzpomínky na poválečnou nucenou migraci německy hovořících obyvatel z českých zemí

Narrated Migration. Memories of the Post-War Forced
Migration of German-speaking Inhabitants from
the Czech Lands

SANDRA KREISSLOVÁ, JANA NOSKOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.05> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2022, Sandra Kreisslová, Jana Nosková. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Sandra Kreisslová, Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika; e-mail: sandra.kreisslova@ff.cuni.cz;
Jana Nosková, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 Brno, Česká republika; e-mail: noskova@eu.cas.cz

The study focuses on the forced displacement of the German population from the Czech lands between May 1945 and the end of 1946, which meant the departure of almost three million Germans. This migration had a profound impact both on the lives of the individuals who participated in it and on German society. Forced migration after the Second World War is not only an integral part of the communicative memory of many Germans, but also a part of cultural memory and the subject of politics of memory today. In this study, we draw on oral history interviews with the so-called 'Erlebnissgeneration', i.e. persons who experienced forced displacement as children or young adults. The object of the analysis are narratives related to forced displacement; we ask in what ways this migration is narrated, what narrative strategies and means individual narrators choose when they talk about this event, and whether they create certain narrative patterns. Our focus is on the themes, structures, and intentions of the narrative representations of 'expulsion'. We attempt to show how male and female narrators deal with the traumatic experience and how they attempt to integrate and gain recognition from others. We observe these issues in the context of theories of collective trauma and are inspired by the analytical approach of grounded theory.

Key words: Germans in Czechoslovakia, forced migration, oral history, narrative, trauma

How to cite: Kreisslová, S., Nosková, J. (2022). Vyprávěná migrace. Vzpomínky na poválečnou nucenou migraci německy hovořících obyvatel z českých zemí. Slovenský národopis, 70(1), 48–68. DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.05>

V centru zájmu této studie stojí zkušenost nuceného vysídlení německého obyvatelstva z českých zemí, migračního procesu probíhajícího po skončení druhé světové války. Od května 1945 do konce roku 1946 opustily Československo téměř tři miliony obyvatel německé národnosti, ať už se tak stalo během tzv. divokého odsunu nebo prostřednictvím organizovaných transportů. Tento migrační pohyb zasáhl zásadním způsobem do života jednotlivců, kteří se ho účastnili, a zároveň zásadně ovlivnil i německou společnost – o „Flucht und Vertreibung“ („útěk a vyhnání“) hovoří historici Hahnovi dokonce jako o německém „místu paměti“ (Hahn, Hahn, 2001). Nucená migrace po druhé světové válce je tedy nejen integrální součástí komunikativní paměti řady německých obyvatel, ale v současné době i součástí paměti kulturní (Scholz, Röger, Niven, 2015) a předmětem politiky paměti (Salzborn, 2000).

Poválečné nucené migrace představovaly radikální společenskou změnu, která se stala pro skupinu poválečných vysídlenců kolektivní osudovou ránou (Wardetzki, 2021: 124). Aktérské reflexe, respektive představy a významy, jež nuceně vysídlení Němci z Československa přisuzují zkušenosti „vyhnání“,¹ kterou zakusili jako děti nebo mladiství, se staly předmětem našeho zkoumání. Jde nám o analýzu vyprávění spojených s nuceným vysídlením, ptáme se, jakými způsoby se o této nucené migraci vypráví, jaké vyprávěcí strategie a prostředky volí jednotliví narátoři a narátorky, když o této traumatické události hovoří, zda vytvářejí určité narativní vzory, nebo odlišnosti. V centru naší pozornosti stojí témata, struktury a intence narativních reprezentací „vyhnání“ zvolených narátorů a narátorek, zkoumáme narativy (vyprávění o událostech a zkušenostech, které mají zápletku a vytváří smysluplný příběh). Pokoušíme se tak ukázat, jakým způsobem narátoři a narátorky zacházejí s (vlastním či předávaným) traumatickým zážitkem, jaký smysl mu přikládají, jakým způsobem se pokouší získat uznání druhých.

Teoreticko-metodologické ukotvení studie

Otázky sledujeme v kontextu teorií kolektivního traumatu. Traumatická událost je v odborných kruzích definována jako psychicky zneklidňující událost, která se vymyká běžné lidské zkušenosti, je obvykle spjata s prožitkem intenzivního strachu a bezmoci, se zkušeností ohrožení života nebo tělesné integrity, zničení domova nebo celé komunity. Traumatické události tudíž patří mezi velmi intenzivní a neočekávané zkušenosti, které navozují pocit zranitelnosti, nejistoty, nedůvěry a nebezpečí (Aarelaid-Tart, 2006: 35). Poměrně nově se ve společenských vědách vedle individuálního traumatu vedou diskuse o traumatu kolektivním, které zasahuje skupiny (v češtině shrnutí viz Boutlelisová, Tomášek, 2015). K jeho konstrukci dochází, když

1 Pro nucené vysídlení se v německy hovořícím prostředí, respektive ve Spolkové republice Německo etablovalo označení „vyhnání“ (Vertreibung), oproti tomu v bývalé Německé demokratické republice byli nuceně vysídlení Němci ze strany vládnoucího režimu označováni za „přesídlence“, sami pamětníci a pamětnice mnohdy hovoří o „vyhoštění“ (Ausweisung).

„si členové kolektivity uvědomí, že byli vystaveni otrěsné události, která zanechala nesmazatelné stopy na jejich skupinovém vědomí, navždy jim poznamenala paměť a zásadním a nezvratným způsobem jim změnila budoucí identitu“ (Alexander, 2015: 97). Podle Gilada Hirschbergera (2018) jde o kataklyzmatickou událost, která postihla nejen přímé oběti, ale celé společenství. Tragédie je zastoupena v paměti skupiny, traumatická událost je kolektivně reprodukována a průběžně rekonstruována ve snaze dát jí smysl. Na rozdíl od individuální paměti přetrvává vzpomínka i po skončení života přímých svědků událostí. Proto Vamik Volkan (2000) kolektivní vzpomínku na katastrofu způsobenou etnickým konfliktem, která má transgenerační přesah, označuje za zvolené trauma (chosen trauma). Z perspektivy tohoto konceptu může i paměť příslušníků následujících generací vzdálených v čase i prostoru od traumatických událostí vzpomínku na trauma obsahovat. Rekonstrukce minulých událostí ze strany posttraumatické generace, která nebyla jejich přímým svědkem, ovšem může mít jiný charakter, než je tomu u generace zážitku.

Předpoklad mezigenerační transmise vzpomínky na traumatickou událost a meziskupinové dynamiky je přínosný rovněž pro naše bádání (srov. též Svašek, 2002). V našem příspěvku vycházíme z biografických a oral history interviews (Schütze, 1999; Mücke, Vaněk, 2015), které jsme prováděly v letech 2016–2018² s tzv. generací zážitku, tedy s osobami, které nucené vysídlení prožily v převážné míře v dětském věku či v mládí (byly narozeny přibližně v rozmezí let 1925–1939), analyzujeme ovšem rovněž rozhovory s osobami, které se narodily mezi lety 1940 až 1945. I tyto osoby se obvykle řadí a identifikují s tzv. generací zážitku. Vzhledem k tomu, že vzpomínky na „vyhnání“ jsou v těchto případech již z větší části nebo zcela předávané, je otázkou, zda mají odlišný výklad nebo význam. Navíc rovněž osoby narozené ve 20. a 30. letech mohou traumatické události interpretovat odlišně než jejich předkové, kteří historickou událost zažili ve specifické biografické fázi (Corsten, 2007) – stáří a dospělosti. Pamětníci a pamětnice tuto segmentaci reflektovali, např. pamětník Kurt³ (nar. 1942) ve svém vyprávění označuje své prarodiče jako první (pravou) generaci zážitku a své rodiče za druhou.⁴ Pro nás však tyto generace zůstávají „mimo dosah“ – kvůli jejich datu narození jsme s nimi samozřejmě již rozhovory vést nemohly.

Přestože výklady a významy přikládáné traumatu mohou u jednotlivých osob vzhledem k jejich specifické biografické a geografické situativnosti vykazovat odlišnosti, různé výzkumy ukazují, že v biografických příbězích se kolektivní traumata jeví jako trvalá. Zlomové okamžiky, jako jsou např. válka, radikální změna politického režimu nebo nucené opuštění domova, mohou zásadně změnit sebepoznání člo-

2 Jednalo se o grantový projekt Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin, který byl podpořen Grantovou agenturou České republiky, blíže k terénnímu výzkumu a jeho reflexi viz Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 60–90.

3 Všechna jména narátorů a narátorek byla změněna, jedná se o pseudonymy.

4 Rozhovor s panem Kurtem narozeným v roce 1942 v Chebu, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 2. 12. 2017.

věka a traumatický zážitek se může stát leitmotivem celého biografického vyprávění (Hirschberger, 2018: 37). Rovněž v případě našeho výzkumu jsme negativní zkušenost nucené migrace identifikovaly jako epifanii (Denzin, 1989: 70), tedy krizový moment v životě jedince, který se do jeho paměti zapsal jako klíčový a prostřednictvím něhož vysvětluje jak předcházející, tak současné a následující životní události (Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 177).

Prostřednictvím konkrétní analýzy životních příběhů se snažíme přispět k poznání individuální a kolektivní artikulace kolektivního traumatu v biografických vyprávěních. Kvalitativně orientované rozhovory (Schmidt–Lauber, 2007) lze považovat za jeden z vhodných pramenů k poznání aktérské perspektivy, tj. významů, které členové určité kultury připisují sociální realitě, a skrze tyto interpretace a přiřazováním smyslu produkují „vlastní významuplný svět“ (Lozoviuk, 1998: 116). Na mikroúrovni lze sledovat, jaká vysvětlení jedinci nabízejí pro zvládání a zacházení s traumatickou událostí ve vlastním životě, v životě rodinných příslušníků nebo celé skupiny (životní vyprávění tak nikdy není jen o životě vypravěče), zároveň biografická vyprávění podléhají komunikativním vzorcům a komunikativní praxi sdílené v rámci určitých „světů vyprávění“ (Erzählwelten) (Lehmann, 1983: 25) určitého historického období a generace, které odrážejí. Využívají se proto pro poznání jak každodenního světa jedince, tak skupiny, neboť jsou nejen individuálním aktem osmyslování (Sinnstiftung), ale také „nositeli intersubjektivně sdílených hodnotových postojů a zásad jednání“ (Meyer, 2014: 245).

Při zpracování životních příběhů zasažených traumatickou událostí „vyhnání“ se inspirováme analytickým přístupem zakotvené teorie (Strauss, Corbinová, 1999). Během kódování empirických dat jsme využily paradigmatického modelu, který se jeví jako vhodný k analýze procesů a nabízí perspektivu analytické posloupnosti sledované události/procesu – tj. příčinné podmínky, kontext a intervenující podmínky, samotný jev, strategie jednání, interakce a následky. Chceme zjistit, jakým způsobem jsou ve vyprávění o nuceném vysídlení zastoupeny a interpretovány jednotlivé jeho fáze, jaké narativní reflexe a strategie se k jednotlivým etapám zkoumaného jevu váží. Zároveň se zabýváme tím, jak jsou v komunikativní paměti reflektovány čtyři dimenze reprezentace, které jsou dle Jeffreyho C. Alexandera (2015: 109–110) důležité pro úspěšný proces kolektivní reprezentace traumatu. Jde o 1/ „charakter bolesti“ – co se dle narátorů a narátorek stalo?, 2/ „charakter obětí“ – jaká skupina byla dle narátorů a narátorek zasažena traumatizující bolestí?, 3/ „atribuce odpovědnosti“ – kdo dle narátorů a narátorek trauma způsobil?, 4/ „vztah obětí traumatu k širšímu publiku“ – jak je dle narátorů a narátorek jejich trauma přijímáno okolím?

Pro interpretaci jsme vybraly rozhovory se sedmi osobami z „generace zážitku“ (narození v rozmezí let 1930–1942, jednalo se o tři ženy a čtyři muže). Před nuceným vysídlením žily jejich rodiny především v severozápadních a severních Čechách, společné je všem narátorkám a narátorům, že pocházejí z venkovského prostředí, etnicky z čistě německých rodin, nuceně vysídleni byli v naprosté většině až během „organizované“ fáze migračního procesu. Rozhovory probíhaly v němčině, tedy v ma-

teřském jazyku našich narátorů/narátorek, v Německu, kde nyní žijí, v jejich domácím prostředí, většinou se jednalo o jeden či dva rozhovory s jednou osobou.⁵

Příčinné a intervenující podmínky nuceného vysídlení z pohledu narátorů a narátorek aneb kdo je „pachatel“ a kdo „oběť“

*Musím upřímně říct, že to bylo nádherné dětství, plné radosti, bylo to báječné, než vypukla válka,*⁶ začíná své životní vyprávění pamětnice Anna narozená v roce 1932 v obci Rájov u Mariánských Lázní. Že se při vzpomínkách na dětství konstruuje nostalgická vyprávění, která ho přibližují jako prostor idealizované minulosti, nebývá nic ojedinělého (Moran, 2002: 156, pro tzv. sudetské Němce např. Knefelkamp, 2015). Obecně je dnes přijímána teze, že nostalgie je běžný jev, a převažuje názor o jeho pozitivních dopadech na jedince či skupinu. I v případě, že autobiografická vyprávění obsahují negativní životní epizody spojené se smutkem a ztrátou, tendují k ochraně vypravěče/vypravěčky, tudíž jsou negativní zkušenosti překonány a výsledně převažují pozitivní pocity (Routledge, Wildschut, Sedikides, Juhl, Arndt, 2012: 6).

V minulosti se výzkum nostalgie soustředil zejména na skupiny s migrační zkušeností, v souvislosti s jejich „steskem po domově“ se dokonce hovořilo o patologické „imigrační psychóze“ (Frost, 1938). Rovněž v případě německých vysídlenců se předpokládá, že vytvářené nostalgické obrazy „staré domoviny“ pramení ze zkušenosti její ztráty a z pocitů touhy a truchlení po idealizované minulosti, kterou „ztracený domov“ reprezentuje (Marschall, 2015).

Jak je však zřejmé z výše uvedené citace, je situace složitější. Sentimentální vzpomínky na „starý domov“ jsou v některých vyprávěních narušeny již dříve než samotným nuceným vysídlením – druhou světovou válkou, v jejímž důsledku skončila bezstarostnost malé dívky, která byla vtažena do „světa dospělých“: *Moje mládí bylo zkrátka těžší, protože jsem se musela starat o malého bratra. Během války, moje matka byla sama, měly jsme jednu ženu, která nám pomáhala, ale nebylo to zkrátka tak jednoduché. Tak mě vždycky zapráhli.*⁷

„Staré dobré časy“ jsou tedy v komunikativní paměti spojovány s předválečnou dobou. Přesto je doba druhé světové války, která má bezesporu rovněž traumatický potenciál, neboť implikuje vzpomínky na odchod mužů na frontu (spojenými se

5 Všechny rozhovory byly nahrávány se souhlasem narátorů a narátorek, ke všem existují informované souhlasy. Během rozhovoru jsme se snažily o co největší otevřenost a vstřícnost vůči narátorům a narátorkám, braly jsme je jako partnery a partnerky rozhovoru. Někteří z nich si přáli být anonymizováni, což jsme učinily – změnily jsme jména a neuvádíme ani přesné lokality, v nichž byly rozhovory nahrávány. O etických otázkách a dilematech našeho výzkumu více viz Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 60–90.

6 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

7 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

strachem o ně a v některých případech také se zkušeností s jejich ztrátou), na tvrdou práci žen, materiální nedostatek a bombardování na jejím konci, „pouhým“ obdobím předcházejícím „opravdovou katastrofu“: *Otec, my jsme vůbec nevěděli, zda žije. To jsme se dozvěděli až později, že byl na Sibiři. No jo, to tak holt bylo. A pak byla válka u konce, a my mysleli, že budeme mít pokoj. Ale to jsme neměli. Potom se stáhli Američani. [...] V září se stáhli a převzali to Češi. A potom to začalo být hrozné, protože jsme nemohli nic říct. Vyvlastnili nás a odebrali všechna práva, náš statek obsadili. Bylo to mnohem horší...*⁸ Stejnou narativní strategii volí i další narátor, pan Achim, pro něj se předělem v životě a „koncem dobrých časů“ nestává období druhé světové války jako takové (tedy ve spojení s válečnými událostmi jako například bombardováním), ale je to rodinná tragédie, a to úmrtí otce na rakovinu v roce 1944, jež znamená vstup do světa dospělých, převzetí zodpovědnosti, tj. „mužských prací“ na rodinném statku.⁹

Příklon německy hovořících obyvatel k nacionálnímu socialismu a připojení pohraničních oblastí k Třetí říši nejsou v narrativech chápány jako příčiny nuceného vysídlení, jde o vysvětlení kontextu doby, do každodenního života tehdejších obyvatel nakonec rovněž negativně intervenujících podmínek. Setkáváme se s ospravedlňujícími figurami, že v případě válečného konfliktu a z něho plynoucích následků „to tak holt bylo“¹⁰ a podpora henleinovského hnutí je jednoduše vysvětlitelná s odkazem na nezaměstnanost v pohraničních oblastech: *To se dá lehce vysvětlit [volba SdP]. Protože naši neměli práci. On [Hitler, resp. Henlein] jim ji zajistil. To byl zřejmě ten důvod. Protože za ním jen tak nikdo neběžel, dělal a makal. To bylo jednoduše, jednoduše proto, že zajistil práci. A Češi přece všechny propustili, jedno za co to bylo.*¹¹ Kontrastováním je následně vypravěčkou Annou vyjádřeno, že poválečné období bylo svými negativními dopady na osobu/rodinu/celou skupinu německých obyvatel mnohem horší a příčinou, respektive původcem strádání a příkoří je celý národ – Češi.¹²

8 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

9 Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

10 Fráze „es war halt so“ – tedy „tak to holt bylo“ – se však nemusí ve všech rozhovorech vztahovat pouze na dobu nástupu nacionálního socialismu a jeho podporu ze strany některých „sudetských“ Němců. Není to tedy pouze fráze uvozující „Rechtfertigung“ (ospravedlnění) (Lehmann, 1980), může to být i fráze smíření, vyrovnání se, uzavření určité životní kapitoly, na kterou by vzpomínání mohlo bolet – jako například u narátorky Emilie, jež ji několikrát použila při popisu situace nuceného odchodu z Československa, ale i situace po příchodu do Německa. Rozhovor s paní Emilií narozenou 1930 v Mariánských Lázních, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 21. 11. 2017.

11 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

12 Zejména v případě žen-pamětnic byla jako jedna z dalších hrozeb poválečného dění vzpomínána sovětská vojska a strach ze znásilnění, který příchodu Čechů předcházel. V případě výše citované pamětnice tomu tak nebylo, jelikož oblast byla obsazována americkými spojeneckými vojsky. Neopomněla ovšem dodat, že byli za příchod Američanů vděční, neboť strach z Rusů byl mezi obyvatelstvem velký. K tomuto tématu se v textu ještě vrátíme.

Tato narativní strategie, jejímž prostřednictvím se chápe příklon k „Říši“ a snaha Němců vymanit se z Československa jako důsledek jejich diskriminace v Československu po roce 1918 ze strany československé politiky, případně Čechů, se však neobjevuje ve všech rozhovorech. Některé z nich (například rozhovor s paní Emilií či panem Achimem) se obešly bez jakéhokoliv tematizování této, pro „sudetoněmecké“ vyprávění „typické“ argumentační figury. Důvodů může být více – ať je to proklamovaná snaha o smíření (paní Emilie), velmi úzké zacílení na vlastní osud a kariéru budovanou po druhé světové válce v Německu (pan Achim – líčení situace před 1939, kdy byl narátor malým dítětem, tedy velkou pozornost nevěnoval). Nabízí se i možnost upozadění této interpretace v rámci komunikace s tazatelkou, která pochází z České republiky – nesmíme zapomínat, že výzkum byl interetnický. Na druhou stranu tyto tradiční „sudetoněmecké“ výklady minulosti byly reprodukovány i nejmladším z našich narátorů Kurtem, který nejvíce informací o osudu rodiny získal z rodinných vyprávění, ke kterým se začal vracet až v seniorském věku, v době, kdy začal mít čas bilancovat a zabývat se rekonstrukcí rodinné historie v podobě sepisování rodinné kroniky pro svá vnoučata.¹³ Již u tohoto tématu se ukazuje, že mezi našimi pamětníky a pamětnicemi nemůžeme udělat jasné dělítko s tvrzením, že nejmladší z nich by již neparticipovali na kolektivních výkladech minulosti, protože si ji nepamatují. Důvody odlišností je nutné hledat jinde – v síle mezigeneračního předávání, angažovanosti v sudetoněmeckých organizacích, respektive v politické orientaci, zájmu manželů/manželek našich narátorů a narátorek o dané téma a v prostoru, který mu je ve vlastní rodině věnován, nebo pamětníkem/pamětnicí zvolené vyprávěcí strategii, v rámci níž se soustředí na svůj vlastní osud a osud skupiny nechává stranou, nebo ji naopak akcentuje apod.

Tradiční výklady období před nuceným vysídlením a toho, co mu předcházelo, nabídli tedy i další pamětníci a pamětnice. S nimi byl spojený často i diferencovanější pohled na to, kdo je stavěn do role pachatele. V roce 1931 v severočeském Jiříkově narozený vypravěč Anton začíná svůj výklad rokem 1918 – konflikt mezi Čechy a Němci podle pamětníka totiž vzešel z prohrané první světové války¹⁴: *1918 se prohrála válka a Češi se osamostatnili, oni pak Sudety, celé Čechy, to pak bylo celé jejich. A místa na dráze nebo na poště obsadili Češi po roce 1918. A tehdy už to Beneš plánoval. On chtěl Němce vyhostit, vyvlastnit a vyhostit už dříve. Ale šlo to moc rychle. Mezitím přišel Hitler, který vpochoďoval do Česka,¹⁵ a my jsme byli přivedeni domů, protože jsme začali patřit k Německu, Sudety. A po druhé světové válce prosadil Beneš to,*

13 *Byli mi tři roky. Sice si na domov tak trochu pamatuji, slabě, a také z fotek se mi toho hodně vybaví. Ale celkově, vše, co vím, je z vyprávění. Pak se v té rodině žilo. Babička a matka, otec zůstal ve válce. Takže jsem vše zaznamenal. Pak jsem se oženil a vzal jsem si někoho, kdo je náhodou také sudetoněmecký, z Šumavy, moje žena je z Šumavy. Pak přišly naše děti, byla tu škola, studia atd. To jsem se logicky zabýval jinými věcmi, nejen domovem, vyhnáním. Rozhovor s panem Kurtem narozeným v roce 1942 v Chebu, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 2. 12. 2017.*

14 Signifikantním z hlediska „sudetoněmeckého“ oficiálního vzpomínání na česko-německý konflikt je spíše rok 1919, který je spjat s tzv. březnovými událostmi, kdy Němci z českých zemí protestovali proti připojení území, které obývali, k Československu. V této souvislosti hovoří Eva Hahnová o „zrodu nového mýtu o Němcích jako obětí Čechů“ (Hahnová, 2014: 264).

15 V originálu Tschechei – v biografiích německých vysídlců je toto dobové označení pro území

*co chtěl udělat již po první světové válce. Ale Hitler tomu zabránil. Po druhé světové válce se mu [Benešovi] to podařilo. Sudetští Němci byli vyvlastněni a vyhoštěni.*¹⁶ Vypravěč reprodukuje negativní obraz druhého československého prezidenta Edvarda Beneše jako strůjce poválečné nucené migrace, kterou údajně plánoval již po vzniku Československé republiky. Hitler v této souvislosti sehrává roli „zachránce“, protože Benešovy úmysly ve třicátých letech zmařil.¹⁷ Totožný historický výklad nebyl u ostatních pamětníků a pamětnic zaznamenán, zato tradiční negativní stereotyp Edvarda Beneše byl běžně sdílený. Je zřejmé, že komunikativní paměť narátorů a narátorek bývá ovlivněna historickými obrazy produkovanými ve vysídleneckém prostředí (respektive Sudetoněmeckým krajanským sdružením) (Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019). Pro konzervativní část vysídleneckých elit zůstává Beneš věčnou „bête noire“, jak uvádí Eva Hahnová (2014: 603). Toto vyobrazení není ovšem produktem poválečného sudetoněmeckého diskurzu. Beneš se řadil mezi hlavní terče nacistické antičeskoslovenské propagandy a jeho negativní prezentace byla kontinuálně přenesena z dob nacionálního socialismu do poválečného období (Hahnová, 2014: 494; Weger, 2008: 352). Na politické celostátní úrovni je za tragédii nuceného vysídlení¹⁸ zodpovědný Beneš, na lokální se ve vzpomínkách vypravěčů a vypravěček na pomyslné lavici obžalovaných objevují zejména různé ozbrojené síly jako partyzáni nebo revoluční gardy, někdy obecně Češi. Kategorie Čechů ovšem není jednotná a pamětníci a pamětnice rozlišují u konkrétních osob různé vlastnosti, jak ještě ukážeme. Zároveň je některými narátory a narátorkami připomínáno, že současné generace již za tragédií nenesou žádnou zodpovědnost, což vnáší do biografí motiv smíření. Obviňování patří do minulosti, pro přítomnost a budoucnost je signifikantní nejen vnitřní smíření, ale také požadavek porozumění a smíření obou národů, což kopíruje současný smířící diskurz v oblasti česko-německých relací.

Obecně pro vedené rozhovory platí, že nacismus a úloha, kterou v diktátorském režimu sehráli „sudetští Němci“, není ve vyprávěních kriticky reflektována. Vlastní skupina je exkulповána, většinou chápána jako pasivní aktér historických událostí, režimem využitá skupina, zlo je personifikováno do osoby Adolfa Hitlera.¹⁹ V životních příbězích jde o běžné obyvatele, kteří se na stranu nacionálního socialismu přiklonili z důvodu diskriminace a každodenních útrap, nikoliv z důvodů ideologic-

České republiky užívané v běžné mluvě dodnes. Jedná se o neoficiální název, který v důsledku nacistického užití „Resttschechei“ ve smyslu zbytkového Česka vzniklého po mnichovské dohodě získal v českojazyčném prostředí pejorativní význam.

16 Rozhovor s panem Antonem narozeným v roce 1931 v Jiříkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 10. 2. 2018.

17 Ve skutečnosti bylo o nuceném vysídlení diskutováno až československými politiky v londýnském exilu po roce 1938, přičemž se názory o způsobu provedení a rozsahu transferu měnily (srov. Perzi, 2003).

18 Nucené vysídlení bylo mezi vysídleneckými elitami řadu let označováno za genocidu s nepromlčitelnými právními důsledky (Hahnová, 2014: 590; Kreisslová, Nosková, 2021). Tzv. právo na domov ze svých stanov Sudetoněmecké krajanské sdružení vypustilo v roce 2015.

19 *My jsme nemohli za to, co vyvedl Hitler.* Rozhovor s paní Emilií narozenou v roce 1930 v Mariánských Lázních, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 21. 11. 2017.

kých (včetně dokonce antisemitismu). Pokud se o příklonu k nacismu vypráví, rozlišuje se mezi úzkou skupinou těch, kteří byli politicky angažovaní – tzv. stoupenci („Mitläufer“ – Kühner, 2002: 13), a nevinným většinovým obyvatelstvem, které bylo využito. Pamětnice Vera měla vyprávění o událostech odehrávajících se v daném období v rodné obci Vlkov na Rakovnicku především zprostředkované od své matky, během vypravování se snažila „očistit“ svého otce i další obyvatele obce od nacismu, tak jak jsme o tom hovořily výše: *Ono bylo pár nacistů. Já vím, že můj otec, on chtěl tenkrát, když přišel Hitler, pochodoval obcí, tak můj otec k SS nechťel. Oni ho vysloveně přinutili. To vše vím od své matky, já jsem to jako dítě moc nevnímala. Stáli před našimi dveřmi a řvali, že kdo nepůjde s námi, jde proti nám. Nebo tak nějak. A tak dlouho, dokud můj táta nevyměkl. Ale ne k Waffen SS, ale k normálním SS, protože oni mu nedali pokoj. Ale můj otec nikdy nacistu nebyl! Ale jak jsem říkala, pár jich tu bylo, jako všude, jak to tak částečně je i dnes, ale celkově...*²⁰

Pamětníci a pamětnice se argumentačně opírali o vzpomínky na různé odvážné činy a morálně správné skutky „malých lidí“, kterými dokládali tehdejší projevy vzdoru nebo minimálně nesouhlasu s nacistickou ideologií. Ukazovali různé projevy nenápadného každodenního hrdinství jako výměnu obrazu Hitlera za křesťanský kříž ve školní budově místními ženami v Jiříkově²¹ nebo dobré a rovnocenné zacházení s ukrajinskou ženou, která byla za války přiřazena na práci na rodinné hospodářství.²² Tyto, z perspektivy „velké historie“ zdánlivě banální každodenní příběhy měly pro mluvčí a jejich osobní dějiny významnou funkci, totiž sejmutí připsané stigmatizující kolektivní viny za nacismus.

Možných „viníků“, kteří svým negativním jednáním zaměřeným proti skupině „sudetských“ Němců pomáhají ve vyprávění narátorů a narátorek exkulpat vlastní skupinu (nebo dát zapomenout na prohřešky některých jejích členů), však ve vyprávěních o konci války a období bezprostředně po ní může být více. Roli „signifikantních druhých“ pro německé obyvatelstvo hrály další skupiny obyvatel. Jsou to především vojáci, kteří přišli na konci války, tedy buď „Rusové“, či „Američani“, a noví, převážně čeští osadníci, kteří osidlovali pohraničí hned po skončení druhé světové války.

Negativní stereotyp ruských vojáků byl v odborné literatuře, jež analyzovala biografické vzpomínky na konec druhé světové války, často tematizován (například Welzer, Mollerová, Tschuggnallová, 2010: 112). Řada narátorů/narátorek ze (seve-

20 Rozhovor s paní Verou narozenou v roce 1936 ve Vlkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Bavorsko, 14. 7. 2017.

21 Rozhovor s panem Antonem narozeným v roce 1931 v Jiříkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 10. 2. 2018.

22 Rozhovor s panem Walterem narozeným v roce 1935 ve Velkých Losínách, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 7. 10. 2017. Podobně ale i pan Achim, který hovoří o francouzském a polských zajatcích, nutno však říci, že označení *naš Louis* (kterým je vyjádřeno jak téměř vtažení do rodiny, tak určitý paternalismus) se dostává pouze francouzskému zajatci, polští zajatci takto označení nejsou. Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

ro)západních Čech se však setkala i s americkými vojáky. Jak jsme se mohly přesvědčit, jejich obraz nemusí být vždy konstruován jako dichotomický k negativnímu obrazu ruských vojáků. Pan Achim například i americkým vojákům přisuzuje negativní charakteristiky a imaginuje je velmi podobně ruským vojákům – rozbili rodině rádio, chovali se jako „páni“ a zabrali pro sebe část statku narátorovy rodiny.²³

Pro narátory a narátorky, kteří mohli zůstat v místě bydliště až do organizované fáze nuceného vysídlení a nebyli vysídleni během tzv. divokého odsunu, nastalo následně období soužití s českými novoosídlenci. Tak tomu bylo například v případě pana Achima. Obraz Čechů, co do pohraničí „přišli s aktovečkou“ a odcházeli obratem s plnými kufry zpět do vnitrozemí („zlatokopové“), je znám i z poválečného českého diskurzu (Spurný, 2011). A je naprosto převažující i ve vyprávěních našich narátorek a narátorů. Nejlépe chování Čechů v poválečném pohraničí charakterizují věty: „Ti [Češi] pak rozhodovali/poroučeli“ (v originálu: „sie hatten dann das Sagen“)²⁴ nebo „se tam [v domě] roztahovali“ (v originálu: „sie haben sich breit gemacht“).²⁵ To však neznamená, že v tomto převážně negativním hodnocení neexistují určité odstíny – jednotlivé národní správce, kteří se vystřídali na statku rodičů, pan Achim hodnotí individuálně, podle toho, jak se k rodině chovali. Pozitivně je hodnoceno například to, že jeden byl „vlastně mírumilovný“ (v originálu snesitelný – *verträglich*), další „velmi inteligentní a uměl perfektně německy“, oproti jinému, který vyhrožoval matce: *Můžu vás teď zastřelit*. Celkově je však tato doba pro narátora a jeho nejbližší příbuzné líčena jako zdroj napětí a zatížení (včetně fyzického zatížení prací).

Poněkud odlišně konstruuje obraz situace po druhé světové válce v oblasti soužití Čechů a Němců paní Emilie. Ta byla velmi brzo, již v červenci 1945, vysídlena se svou matkou z česko-německé vesnice, jež se po záboru „Sudet“ stala součástí „Říše“ a byla na samé hranici s protektorátem. K česko-německým vztahům se ve svém příběhu vrátila následujícími slovy: *Problémy [v soužití s Čechy] přišly až koncem války. Ale naproti nám byla hospoda. On byl Čech, ona Němka. Měli čtyři děti. Já jsem s těmi dětmi prakticky vyrostla, když jsme se tam přistěhovaly. Byly to jen tři nebo čtyři roky. A po válce jsme my Němci nedostali žádné maso. Ale ti mé matce stále prodávali vuřt, taky řízek jí dali tehdy, ano. Taky pekař. Německý pekař byl vyhozený, nastěhoval se tam český pekař. A ta žena nás taky znala, protože měli taky děti. Skrz ty děti všichni přišli. Oni všichni uměli německy. [...] Proto moje matka stále říkala: „To je omyl. Nikomu jsme nic neudělaly. Proč musíme pryč? Určitě se vrátíme zpět. Až zjistí a roztřídí, kdo byl zlý a kdo ne, pak se určitě vrátíme.“ Tak si to ti staří mysleli.*²⁶ Důležitý je zde

23 Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

24 Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

25 Rozhovor s paní Verou narozenou v roce 1936 ve Vlkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Bavorsko, 14. 7. 2017.

26 Rozhovor s paní Emilií narozenou v roce 1930 v Mariánských Lázních, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 21. 11. 2017.

opět motiv exkulpce vlastní rodiny, ale zároveň i argumentace, kterou paní Emilie využívá pro dobré soužití – a to je vyrůstání v jednom místě, její vztah k dětem, což souvisí s červenou nití celého jejího příběhu – touhou stát se učitelkou v mateřské školce. Zajímavý je taky motiv jazykového dorozumění (viz i předchozí ukázkou z rozhovoru s panem Achimem) – jako kdyby možnost jazykového dorozumění (znalost němčiny na obou stranách) vylučovala být pro druhého (kulturně) cizím, tedy nebezpečným, nepřátelským.

Narativní reflexe nuceného vysídlení aneb co se „skutečně“ stalo a jaké následky to mělo?

Kolektivní trauma je v současném společenskovědním diskurzu analyzováno jako proces. V této souvislosti se z psychologie převzal koncept tzv. traumatické sekvence od psychoanalytika Hanse Keilsona (1979), který prozkoumával sekvenční charakter traumatu u židovských válečných siroteků v Nizozemsku. Jeho dynamické pojetí traumatu jako procesu je založeno na tezi, že traumatickou událost je nutné studovat jako sled traumatických událostí (Kühner, 2002: 26). Dle Piotra Sztompky (2004: 168–169) lze rozčlenit traumatickou sekvenci do několika etap: náhlá, komplexní, hluboká traumatogenní změna způsobuje dezorganizaci kultury a kulturní dezorientaci aktérů, včetně dalších zatěžujících traumatických psychických a behaviorálních symptomů. Následuje posttraumatická adaptace, v rámci které aktéři využívají různé strategie ke zvládnání traumatu, závěrečnou fází sekvence je pak překonání traumatu prostřednictvím konsolidace nových kulturních rámců.

Bezesporu je rovněž nucené vysídlení možné považovat za traumatogenní změnu par excellence. Události předcházel dlouhý a složitý historický proces, samotný akt migrace byl pamětníky a pamětnicemi však vnímán jako radikální a rychlá změna – s „vyhnáním“ se do poslední chvíle nepočítalo, vzpomíná se, že své domovy museli opustit během několika minut. Nucené vysídlení postihlo většinu členů etnické skupiny, šlo o systémovou změnu, která znamenala naprostý zvrat v každodennosti zasažených obyvatel – znamenala existenční nejistotu, zmatek a strach z toho, co bude. Na následující ukázce vzpomínek pana Antona si ukážeme i další fáze: *Narodil jsem se 30. října [19]31 v Georgswalde, dnes se to jmenuje Jiříkov. V šesti letech jsem začal v Jiříkově navštěvovat školu. Osmou třídu jsem nedokončil celou, pouze sedm a půl roku. Pak skončila válka, přišli Rusové a pak se vše zavřelo, škola se přerušila. A pak jsme byli v domě a přišli Češi a oni ty domy obsazovali. Pak jsme museli čekat, až budeme muset z domu pryč. Pak jsme šli dozadu na louku až k Sprévě, kam až sahal náš pozemek, a shora jsme viděli, že tam jsou Češi. Takže jsme se museli vrátit a za patnáct minut jsme museli opustit dům. Už jsme měli trochu sbaleno a šli jsme pár set metrů do části horního Jiříkova. Zde jsme si našli byt a mohli se tam nastěhovat. Měli jsme tam dvě místnosti, otec pracoval na pile a já jsem začal s učením v malířské a lakýrnické dílně. A tam jsem zase byl jen půl roku, po půl roce jsme byli vyhoštěni. A pak jsme přijeli z Jiříkova, naložili nás na vůz, na nákladák a jeli jsme do Šluknova,*

což je 8 km daleko, a pak jsme přijeli do tábora. Byli jsme tam, už si nepamatuju jak dlouho, možná dva týdny. A odtud nás odvezli nákladním autem na nádraží, naložili nás a pak jsme jeli ze Šluknova do Rumburku [...], a z Rumburku přes Děčín, Karlovy Vary, Cheb přes hranice. Odtud jsme jeli do Regensburgu, tam byla velká nepoužívaná kasárna, tam jsme strávili asi jeden nebo dva týdny. A tam se transport rozdělil. Určitý počet vagónů šel do Dolního Bavorska [...] a druhý vlak jel přes Wetzlar, Frankfurt-Wetzlar, Herborn a pak sem do Gladenbachu. [...] V Gladenbachu jsme přišli do bývalého pracovního tábora. Bylo tam několik takových baráků a my jsme tam strávili ještě týden nebo dva. A odtud jsme byli rozděleni do jednotlivých vesnic. [...] My jsme se dostali do Weidenhausenu a zpočátku bylo velmi těžké sehnat práci. Šest měsíců jsem se učil malířem a lakýrníkem, ale práci jsem nesehnal. Ve Weidenhausenu se mě nakonec ujal jeden zámečnický mistr a u něj jsem se mohl vyučit. Pak jsem pracoval tři roky ve Weidenhausenu. Po různých pracovních peripetiích získal Anton zaměstnání ve stavební firmě: A pak jsem pro firmu pracoval tři roky a během těch tří let jsem nejen nosil cihly a připravoval maltu, ale pořídil jsem si také zednickou lžici a snažil se pomáhat se zděním a čištěním. A díky tomu jsem si tu práci za ty tři roky osvojil. Tento dům jsem pak postavil sám...²⁷

Relativně věcný popis jednotlivých fází migrace a navazující příběh začátku v „nové zemi“ vyvolaly v Antonovi hluboké emoce, smutek ze ztráty „starého domova“. Obdobné momenty související s migračním procesem bylo možné identifikovat i u dalších vypravěčů a vypravěček. Pocity bezmoci a bezpráví lícili při vzpomínkách na nucené opuštění domova, pro které se centrálním symbolem stalo zavazadlo o 50 kg, které měli vysídlenci povoleno si vzít do transportu. Popisovány byly různé strategie, které měly zabránit alespoň částečné ztrátě osobních věcí, od zakopávání „pokladů“ na zahradě či jejich schovávání v domě pro případ, že by bylo možné se vrátit, až po vrstvení oblečení před odchodem: *Takže, bylo nařízeno 50 kg. Vzal sis povlečení, ručníky, hudební nástroje jsme museli odevzdat. Fotoaparáty jsme museli odevzdat. Z toho nic nezbylo, o tom jsme nemuseli ani přemýšlet, to sis vůbec nemohl vzít. A veškeré cennosti sis beztak nemohl vzít. Tak sis holt vzal věci na sebe, oblečení. A oblékl sis všechno, co se na tebe vešlo, to se pak nevážilo. Muži se ještě nevrátili z války, takže si ženy oblékali mužské obleky, na to kabát, šaty, to se přece nevážilo.*²⁸ Opuštění domovů muselo probíhat dle vzpomínek rychle, opakuje se motiv oněch 15 až 20 minut, během kterých museli být obyvatelé domů připraveni odejít. Nevědělo se také zřejmě, kdy přesně k vyhoštění z domu a odchodu do internačního tábora dojde. Z rozhovorů je však patrné, že se obyvatelé na vysídlení připravovali, nechávali si pro tyto účely vyhotovovat truhly nebo velké batohy, které jsou v některých rodinách dodnes uchovávány: *A pak si ženy nechávaly ze stanů [...] u ševce vyrobit velké ruksaky. [...] mého dědečka, co už si takový sedlák mohl vzít s sebou, ten ještě*

27 Rozhovor s panem Antonem narozeným v roce 1931 v Jiřikově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 10. 2. 2018.

28 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

mám.²⁹ „Ruksak“ se později v Německu stal terčem posměchu a symbolem chudoby po válce příchozích Němců z „Východu“, říkávalo se jim „ruksakoví Němci“ (Rucksackdeutsche), obdobně jako 50 kg, na základě kterých si vysloužili označení „50-kg-cikáni“ (Fendl, 1993: 231).

Samozřejmě nešlo pouze o materiální ztráty, docházelo k rozdělení rodin, lidé přicházeli o kontakty na své příbuzné, přátele a známé. Malá část jich zůstala v Československu, ostatní byli rozptýleni po celém Německu, kde se kontakty komplikovaně znovu navazovaly, jak je patrné z různých vysídleneckých časopisů, které po válce fungovaly jako jakási vyhledávací služba. Velmi bolestivý byl celý proces pro sedláky, kteří zde se svým hospodářstvím zanechávali i svá zvířata: *Kdo říká, že vyhnání bylo humánní vysídlení, to není pravda. Můj dědeček, ten šel ještě do chléva. [...] Měli jsme ještě dva tlusté osly, krávy a další. A můj dědeček šel ještě jednou dovnitř, chtěl se s těmi starými osly rozloučit. Ale oni [Češi] ho z toho dvora vyhnali [...]. Člověk nesměl nic říct. Bylo to smutné, ale bylo to tak. Dnes se nám daří dobře, ale nebylo to tak jednoduché, museli jsme hodně spolknout.*³⁰

Příběhy z internačních táborů, jakožto další sekvence, jsou nejčastěji spojeny buď se zkušeností krádeží dozorců toho mála, co si mohli vysídlenci vzít, nebo naopak tajných návratů domů a vpašování různých předmětů do táborů. Hrdinské příběhy o takové záchraně majetku se ve vysídleneckých rodinách tradují a tyto předměty tím získaly až sakrální povahu a tvoří „rodinné stříbro“ (Kreisslová, Nosková, 2019).

Následovaly popisy samotného transferu – cesty vagóny pro dobytek, jak pamětníci a pamětnice často připomínají, aby upozornili na to, jak se jako osoby řadící se do stigmatizované a dehumanizované skupiny cítili, jak s nimi bylo zacházeno. Překročení hranice s Německem znamenalo pomyslné zbavení se nálepky viníků a nepřátel československého státu, ukončení liminálního období, ve kterém byli lidmi zbavenými práv, konfrontovanými s vlnou silného antiněmeckého nacionalismu. Symbolicky se proto zbavovali bílých pásek přes paži, které jakožto Němci po válce museli v Československu nosit: *A oni [rodinní příslušníci] pak vůbec nevěděli, kam jedou. A najednou byli někde v Regensburgu, nebo za hranicemi, já už nevím. Oni museli nosit takové bílé pásky, to byl takový znak toho, že jsou to Němci. A když se jelo těmi vlaky a oni se dívali ven z oken, tak viděli, jak na trati leží samé bílé pásky. Lidé je pak sundávali a vyhazovali ven.*³¹

Samotný transfer, jakožto další typická etapa sekvenční traumatizace nuceného vysídlení, měl v rozhovorech dvojí výklad. Na jedné straně šlo o definitivní odchod z Československa, respektive bolestné opuštění rodného kraje a loučení s „domovem“, na druhé straně také o úlevu od útrap a ponižování, kterému museli čelit, pří-

29 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

30 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

31 Rozhovor s panem Antonem narozeným v roce 1931 v Jiříkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 10. 2. 2018.

padně úlevu z toho, že se znovu setkají s rodinou, která byla vysídlena před nimi. Pro naše nejmladší pamětníky a pamětnice mohla tato cesta z pozice malých dětí navíc také znamenat „dobrodružství“³² (Kreisslová, Nosková, 2018). I paní Emilie, která je starší, volí strategii „dobrodružství“ a přidává ještě téma „výletu“, navíc do „zahraničí“, které však nebylo cizí díky tomu, že neexistovala jazyková bariéra, což je náležitě zdůrazněno: *Samozřejmě to byl smutný průvod, ale víte, byli jsme ve věku, ještě ne 14, ještě ne 15. Vnímali jsme to především jako zajímavé. Vždyť za celou dobu trvání války jsme se nikam nedostali. Nesměli jsme vůbec pryč, jen navštívit příbuzné na Chebsku, ale dál nikam. Takže se nám to zdálo zajímavé, dostat se do jiné země. Byla to taky ta samá řeč, takže v tomhle směru to nebyl problém.*³³ O tom, že traumatizující zážitek zpětně může být interpretován alespoň z části pozitivně (což může být další ze strategií, jak se s ním postupem doby vyrovnat), dokládá opět rozhovor s paní Emilií. Nucené vysídlení bylo podle ní možností vyvázat se z rolí, které by bývaly byly ve „staré vlasti“ jednotlivcům „předurčeny“, nucené vysídlení je tedy svým způsobem „osvobození“: *Má sestřenice z Bavorska řekla: „Emi, já jsem tak šťastná, že jsme museli pryč. Byla bych se musela stát selkou, já jsem byla jediná dcera.“ [...] A ona se jí stát nechtěla. Stala se pak učitelkou. Ano, tak to bylo.*³⁴

Až integraci vysídlelců do západoněmecké společnosti lze ovšem považovat za závěrečnou fázi sekvenční traumatizace, až zde se po čase vytvořil prostor k vypořádávání se s traumatem, až zde došlo k vybudování si nové existence a ustálení nových kulturních rámců. Zároveň jde o komplexní proces, který si zaslouží samostatné prozkoumání. Z pohledu studia kolektivní paměti souvisí s celou řadou mýtů a budovatelských příběhů o pracovitosti a pili a soudržnosti vysídlelců, jak ukázala Elizabeth Fendl (2007) na jedné ze sídelních enkláv Neutraublingu v Bavorsku. Rovněž v našich rozhovorech byly tematizovány komplikované počátky v Německu spojené s chudobou a nezaměstnaností, jak jsme již ukázaly na příkladu vzpomínky pana Antona. O důležitosti této fáze, právě v rámci vyrovnávání se s traumatem, svědčí i vyprávění pana Achima – příběhy z doby příchodu do Německa jsou v jeho případě daleko emotivnější než samotné líčení nuceného vysídlení – jsou to opakovaná slova jako „nic, žádný“, která mají navodit těžkou materiální situaci, do níž se po příchodu narátor se svými sourozenci a matkou dostal. *Náš pokoj byl velký, uprostřed stál veliký stůl... a v jednom rohu bylo takové prkno a v něm byly upevněny háky. A to bylo všechno, co bylo uvnitř. Nic jiného, žádná židle, žádná kamna, žádná voda, uvnitř nebylo nic. A pak mi řekl soused, který bydlel vedle, starší muž, ten mi řekl: „Chlapče, vy v zimě zmrznete. Musíš se poohlédnout po dřevě, abys sehnal něco k topení.“ Ten pokoj byl totiž nad průjezdem, takže tam se dalo projíždět. Tam byly trámy a na nich připevněná*

32 Rozhovor s paní Verou narozenou v roce 1936 ve Vlkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Bavorsko, 14. 7. 2017.

33 Rozhovor s paní Emilií narozenou v roce 1930 v Mariánských Lázních, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 21. 11. 2017.

34 Rozhovor s paní Emilií narozenou v roce 1930 v Mariánských Lázních, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 21. 11. 2017.

jen prkna. Žádná izolace, nic vpředu, nic vzadu. Typickým slovem pro další pasáže vyprávění je sloveso „běhat“ (v originálu laufen) – běhat po úřadech, běhat/shánět různé věci – a sloveso „sehnat“ (v originálu kriegen). Právě již zmíněný otop je pak centrální součástí dalšího vyprávění: *Ještě mě napadá jedna věc – už jsem to zmínil, že jsme potřebovali dřevo, k topení, protože byla zima. A tehdy se pořád dřevo na topení dražilo. [...] Větve se dražily tomu, kdo dal nejvíc. A to pak... Tam, kde jsme bydleli, měli sál – to byla hospoda se sálem, ve kterém byla ta dražba dřeva. A tam byli i takoví ... když se jednou zakousli, ti, co dražili, tak peníze nehrály roli. Až jsem se divil, no jo, bylo mi asi 14. Jo, může být, 14 tehdy. A tak se dražilo, to vyvolali, tedy jeden musel nabídnout, a stávalo se, že cena vzrostla až k 20, 30, 40 markám. [...] A tak jsem jednou začal dražit s dvěma markami. Najednou bylo naprosté ticho. Jsem si myslel: Co se děje? Nikdo mi nic neřekl. Znervózněl jsem. Bylo to poprvé, co jsem něco takového dělal. Co jsem udělal? Přidal jsem ještě padesátník. Ani bych to byl nepotřeboval [smích]. Oni [ostatní dražitelé] si samozřejmě mysleli, chtěli mi to nechat, nechtěli toho kluka [narátor] nechat se vydat ze všech peněz... Jo, to byla taková epizoda...*³⁵ Tato „epizoda“ však hraje ve vyprávěném životním příběhu pana Achima důležitou roli a staví ho jednoznačně do pozice situací zvládající osoby, a to i přes jeho nízký věk, a propojuje motivem zodpovědnosti za rodinu vyprávění dřívější (začátkem bylo v roce 1944 úmrtí otce) s vyprávěními o době následující, která končí výstavbou vlastního domu, tedy konečnou „stanicí“ v cestě integrace do nové společnosti.

Integrace se ve vyprávění všech narátorů a narátoerek zdařila. *Jak to tato země zvládla, to může někomu ještě dnes připadat jako hádanka. Co bylo dobře, že jsme byli Němci, všichni jsme byli křesťané, to je potřeba vědět! A my jsme ihned pracovali,*³⁶ vyjmenovává pamětnice Anna důvody, proč se integrace nakonec podařila, a implicitně upozorňuje na problematičnost současných migračních procesů v Německu, které v době našeho výzkumu ve veřejném prostoru silně rezonovaly. Jak dokládají mnohé studie (Kossert, 2011; Lehmann, 1991) a také vzpomínky našich pamětníků a pamětnic, byla ovšem poválečná situace v Německu mnohem komplikovanější. Vztahy starousedlíků s koetnickými migranty nebyly rozhodně bezproblémové. Místní obyvatelé nechtěli vysídlené Němce přijmout ze strachu o svou vlastní existenci v rozbombardované zemi a také z důvodu obav z etnokulturních odlišností – vysídlení přinášeli do německého prostředí jiné kulturní prvky, mluvili odlišnými dialekty, v některých případech přinášeli odlišnou religiozitu (katolíci vs. evangelíci). Na počáteční nepřijetí se ovšem dnes vzpomíná s jistým pochopením, v kontrastu s katastrofou nuceného vysídlení už znamená „jen“ začátek (byť trnitý) cesty k vybudování si nové existence. Ta byla v biografii stvrzena výstavbou nového domu nebo koupí vlastního bytu, vybudováním si nového a vlastního „domova“. Tento moment znamenal pro naše vypravěče a vypravěčky, respektive pro jejich rodiče de-

35 Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

36 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

finitivní smíření se ztrátou „starého domova“, opuštění naděje na návrat. *První týdny, první dva roky, to by ti lidé ještě šli [zpět domů], vždyť říkám, ti lidé ani pořádně nevybalili. Ze začátku se říkávalo, [...] my se zas vrátíme domů. Už jsi něco slyšel o tom, kdy se vrátíme domů? Později se už [vysídlenci] zdravili jinak: Už jsi postavil? [smích] Z toho pak vznikl vtíp, ale tak to bylo. Nejdříve se ptali, kdy se zas dostaneme domů, a potom se ptali, zda už mají dostavěno? Protože každý se s tím pak smířil. Čím více času uplynulo, vždyť ono se na druhou stranu jezdilo [do Československa], tak oni viděli, jak ta obec upadá, co bys tam asi tak chtěl? A pro nás jako sedláky to už bylo stejně nezajímavé, už jsme žádné pole neměli. Všechno bylo vyvlastněno. A z polí se staly kolchozy, tak co bychom tam dělali? Sedlák přece žije jen, když má své hospodářství a své pozemky.*³⁷

Místo závěru aneb jak se pamětníci a pamětnice vyrovnávají s traumatickými událostmi?

V této studii jsme se zabývaly nuceným vysídlením Němců po druhé světové válce z Československa, které jsme nahlížely prismatem kolektivního traumatu (Alexander, 2015). Narativní reflexe chronologicky předcházejících událostí – postoupení československého pohraničí nacistické říši a válečný konflikt – ukázaly, že někteří pamětníci a pamětnice měli potřebu se během vypravování vyrovnat i s připsaným traumatem viníků. V případě československých Němců je teze o kolektivní vině založena na zodpovědnosti za rozbití československého státu, které se stalo českým národním traumatem obětí. S touto rolí se nikdo z našich narátorů a narátorek neztotožňoval, vlastní skupina byla naopak chápána jako oběť prvorepublikové diskriminační politiky a následnými pachateli nacismu byli ti Druzí – Němci z Německa. Vlastní role byla rolí pasivních diváků (Zuschauer), jak ji označil Bernhard Giesen (2004: 22), na které navíc důsledky války rovněž dopadaly. Morální vyrovnávání se s kolektivní vinou, která československé Němce činí spoluzodpovědné za nacistické zločiny kvůli jejich lhostejnému a nečinnému postoji k existenci diktatury, se v biografích projevovalo konverzí rolí od pouhých přihlížejících diváků k „malým“ odpůrcům nacismu všedního dne. Pamětníci a pamětnice nesouhlas dokládali různými příklady nenápadného „vzdoru“ obyčejných lidí či heroizací německých antifašistů: *Nacionální socialismus, my jsme pro to nebyli. My jsme s těmi lidmi neměli, co dělat, že. A také hodně, hodně lidí se Sudet se dostali do koncentračního tábora Dachau.*³⁸ Jejich strategií bylo exkullovat sebe a skupinu československých Němců, respektive se ze skupiny viníků vyloučit, a předkládali tak alternativní výklad dějin, kde se zvenčí připsaná role pachatelů změnila v roli „pouhých“ přihlížejících – obelhané

37 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

38 Rozhovor s panem Kurtem narozeným v roce 1942 v Chebu, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 2. 12. 2017.

a využití skupiny obyvatel –, kterých se důsledky druhé světové války nakonec také dotkly a jejichž role byla někdy až hrdinná.

Viktimizační příběh je některými pamětníky a pamětnicemi zasazen již do doby existence první československé republiky, jejíž diskriminační politika vedla k příklonu československých Němců k nacismu. Vyvrcholením byla nucená migrace narátory a narátorkami chápána jako celospolečenská katastrofa, traumatická událost, která z nich činí jasné oběti poválečných represí. Kolektivní trauma vyvolává v zasažené společnosti různé reakce, v této studii se nezabýváme celospolečenskou odezvou, nýbrž tím, jak se s traumatem pamětníci a pamětnice vyrovnávají ve svých vyprávěních. Shodují se, že nejvíce byla zasažena generace jejich rodičů, respektive prarodičů. K jejich vlastnímu smíření s osudem došlo až v momentě, kdy jejich „původní domov“ mohl být nahrazen „novým“ – vlastní střechou nad hlavou, kterou si v padesátých letech vybudovali. Politický diskurz vysídleneckých elit se od tohoto rozhodnutí na úrovni každodenních praktik lišil, vysídlelcům bylo opakovaně připomínáno, že se svého „práva na domov“ nemají vzdávat (Kreisslová, Nosková, 2021). Z pohledu narativní struktury jde ovšem o logickou fázi konsolidace, kdy po konfliktu a katastrofě přišly obnova a smíření.

Z rozhovorů je zřejmé, že vysídlelci konstruují dvojí „domov“, žijí na pomezí dvou „domovů“. „Heimat“ – „domov“ je někdy spojován pouze s rodným místem, „nový domov“ mohl pro některé vysídlelce z nejstarší generace znamenat dokonce jen náhradu, jak ukázala Elisabeth Fendl (2007: 23). I někteří z našich pamětníků a pamětnic dodnes sémanticky rozlišují mezi „domovem – Heimat“ a „bytím doma – daheim“: *Domov [v orig. Heimat] pro mě teď po čase znamená, musím upřímně říct, pořád ještě domov [v orig. Heimat], to můžeš dělat, co chceš. Zde jsem sice doma [v orig. daheim], cítím se tu dobře, daří se mi dobře, velmi dobře, ale domov [v orig. Heimat] je zkrátka tam, kde ses narodil, je to zvláštní, moc zvláštní.*³⁹ Pro některé jsou však již obě místa „domovem“ – „Heimat“: *Ono se vždy říká, jedu domů [orig. Heimat], ano, tam jsem se narodila, ale je mi to nějak hloupé, jak jen to vysvětlit. Domov [orig. Heimat] je vlastně Vlkov, ale doma [orig. daheim] jsem tady a tady se cítím dobře a to je pro mě taky domov [orig. Heimat], rozumíš mi?*⁴⁰ Z obou výše uvedených citací zřejmé ujišťování, že v „novém domově“ se vysídlelcům daří dobře, že nemají zájem se vrátit, protože s místem původu, tak jak vypadá dnes, se již neztotožňují a cítí se být součástí „nové“ společnosti či kultury, patřilo mezi nejčastější strategie vyrovnávání se s traumatem „ztráty domova“, kterou jsme během rozhovorů mohly identifikovat. O tom, jak se „domov“ může stát „cizím“ kvůli tomu, že v něm nyní žijí lidé (Češi), jejichž chování je nesrozumitelné, což zároveň ale vede k silnému pocitu smutku a nostalgie za „starými dobrými časy“, svědčí i vyprávění pana Achima: *U nás, myslím, že v roce 1942, vyhořela stodola. A tu jsme znovu vystavěli, stodolu.*

39 Rozhovor s paní Annou narozenou v roce 1932 v Rájově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Hesensko, 1. 12. 2017.

40 Rozhovor s paní Verou narozenou v roce 1936 ve Vlkově, rozhovor vedla Sandra Kreisslová, Bavorsko, 14. 7. 2017.

Dřevo jsme měli, pila ještě stála, tím se to udělalo. Když jsem tam pak přišel [během návštěvy v ČSSR jako turista], přišli jsme zezadu, tak jsme mohli..., stodola byla pryč. Oni ji spálili. Tlusté, dobré, zdravé trámy, jednoduše tak... No jo. To bylo proti, proti naší představě světa. To je přeci zcela lidské... člověk nespálí něco, co může potřebovat. Pak [český majitel] nic neměl, nic.⁴¹

„Generace zážitku“, s jejichž posledními příslušníky jsme hovořily, stála mezi integrací do nové společnosti a udržováním kolektivní paměti traumatem zasažené skupiny. Vracela se k zavedeným tradicím a rutinám a pěstovala společně s ostatními vzpomínku na „starý domov“ – ať už participací na politických a kulturních aktivitách vysídleneckých svazů (paní Anna, pan Achim), budováním soukromých „muzeí“, kde schraňují předměty připomínající „domov“ (pan Walter), psaním rodinné kroniky, která má předat informace o původu rodiny na další generace (pan Kurt), nebo nostalgickými návštěvami rodných obcí (všichni narátoři a narátorky). Jelikož šlo v našem výzkumu již o ročníky, které zažily „vyhnání“ v mládí a dětství (jak jsme problematizovaly na začátku), je signifikantní, že strategií vyrovnání se s traumatem mohla být i interpretace samotného aktu migrace jakožto dobrodružství (v pozitivním slova smyslu) nebo cesty k dospění.

Narátoři a narátorky reprezentují trauma v individuálních příbězích. Přesto však můžeme dle našeho názoru hovořit o kolektivní reprezentaci traumatu, která je úspěšná. „Charakter bolesti“ je jednoznačně určen ztrátou „starého domova“ (Heimat), i když komponenty, z nichž se tato bolest skládá, mohou variovat. „Charakter oběti“ je pak dán tím, že byla zasažena celá skupina. I když se příběhy týkají jednotlivých narátorů a narátorek, nechybí v nich odvolávání se na osudy celé skupiny. Stejně tak existuje i celkem jasná „atribuce odpovědnosti“, která vlastní skupinu do velké míry odpovědnosti zbavuje tím, že vytváří kauzální řetězce či odpovědnost připisuje skupinám jiným (Čechům jako celku, či vybraným skupinám a jednotlivcům – Revolučním gardám, národním správcům, Edvardu Benešovi). Širší publikum se snaží narátoři a narátorky „ovlivnit“ vlastní činností při propagování vzpomínek na trauma – ať už předáváním v rodině, či na veřejnosti – k čemuž jistě patřily i rozhovory, které nám poskytli.

*Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace
RVO: 68378076 – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., a s podporou Filozofické fakulty UK.*

LITERATURA

- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Vaajakoski: Gummerus Printing (Kikimora Publications).
- Alexander, J. C. (2015). K teorii kulturního traumatu. In: A. Kratochvil (Ed.), *Paměť a trauma*

41 Rozhovor s panem Achimem narozeným v roce 1933 v Kopanině, rozhovor vedla Jana Nosková, Hesensko, 13. 11. 2017.

- pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů* (s. 97–122). Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Boutleisová, E., Tomášek, M. (2015). Kulturní, sociální a národní trauma v současném kulturně-sociálním diskurzu a jeho průnik do českého společenskovědního kontextu. *Český lid*, 102(4), 465–490.
- Corsten, M. (2007). Čas generací. *Sociální studia*, 1–2, 45–65.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive Biography*. Newbury Park, California: Sage.
- Fendl, E. (1993). Mitgenommen. Das Gepäck der Heimatvertriebenen. Zum Beispiel Neutraubling. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde*, 36, 229–243.
- Fendl, E. (2007). *Aufbaugeschichten. Eine Biographie der Vertriebenengemeinde Neutraubling*. Marburg: Elwert.
- Frost, I. (1938). Home-Sickness and Immigrant Psychoses. Austrian and German Domestic Servants the Basis of Study. *Journal of Mental Science*, 84(352), 801–847. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.84.352.801>.
- Giesen, B. (2004). Das Tätertrauma der Deutschen. Eine Einleitung. In: B. Giesen, C. Schneider (Eds.), *Tätertrauma. Nationale Erinnerung im öffentlichen Diskurs* (s. 11–54). Konstanz: UVK Verlag.
- Hahn, E., Hahn, H. H. (2001). Flucht und Vertreibung. In: F. Etienne, H. Schulze, (Eds.), *Deutsche Erinnerungsorte. Band 1* (s. 332–350). München: C. H. Beck.
- Hahnová, E. (2014). *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia.
- Hirschberger, G. (2018). Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*, 9, 1441. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>.
- Keilson, H. (1979). *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern. Deskriptiv-klinische und quantifizierend-statistische follow-up Untersuchung zum Schicksal der jüdischen Kriegswaisen in den Niederlanden*. Unter Mitarb. von Herman R. Sarphatie. Stuttgart: Enke.
- Knefelkamp, J. (2015). Ztracený ráj? Dětství v životopisných vzpomínkách. In: M. Krauss, S. Scholl-Schneider, P. Fassl (Eds.), *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století* (s. 217–233). Praha: Antikomplex.
- Kossert, A. (2011). *Chladná vlast. Historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno: Host.
- Kreisslová, S., Nosková, J. (2018). Odsun / vyhnání v rodinné paměti Němců z českých zemí a jejich potomků. *Národopisný věstník*, 77(2), 5–28.
- Kreisslová, S., Nosková, J. (2019). “Family Silver” or Artefacts (in) Memories of Forcibly Displaced Germans. *Slovenský národopis*, 67(2), 165–184.
- Kreisslová, S., Nosková, J. (2021). Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecké publicistice na příkladu periodik Aussiger Bote a Brünnner Heimatbote. *Národopisná revue*, 31(1), 19–41.
- Kreisslová, S., Nosková, J., Pavlásek, M. (2019). „Takové normální rodinné historky.“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo.
- Kühner, A. (2002). *Kollektive Traumata – Annahmen, Argumente, Konzepte. Eine Bestandsaufnahme nach dem 11. September*. Berlin: Berghof Forschungszentrum für konstruktive Konfliktbearbeitung. Online: <https://d-nb.info/1077105673/74>.
- Lehmann, A. (1980). Rechtfertigungsgeschichten. Über eine Funktion des Erzählens eigener Erlebnisse im Alltag. *Fabula*, 21, 56–69.
- Lehmann, A. (1983). *Erzählstruktur und Lebenslauf. Autobiographische Untersuchungen*. Frankfurt am Main: Campus.

- Lehmann, A. (1991). *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck.
- Lozoviuk, P. (1998). Text a jeho interpretace z etnologické perspektivy. *Český lid*, 85(2), 115–127.
- Marschall, S. (2015). 'Homesick tourism': memory, identity and (be)longing. *Current Issues in Tourism*, 18(9), 876–892. DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.920773>.
- Meyer, S. (2014). Was heißt Erzählen? Die Narrationsanalyse als hermeneutische Methode in der Europäischen Ethnologie. *Zeitschrift für Volkskunde*, 110(2), 243–267.
- Moran, J. (2002). Childhood and nostalgia in contemporary culture. *European Journal of Cultural Studies*, 5(2), 155–173. DOI: <https://doi.org/10.1177/1364942002005002869>.
- Mücke, P., Vaněk, M. (2015). *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum.
- Perzi, N. (2003). *Die Beneš-Dekrete. Eine europäische Tragödie*. St.Pölten/Wien/Linz: Niederösterreichisches Pressehaus.
- Routledge, C., Wildschut, T., Sedikides, C., Juhl, J., Arndt, J. (2012). The power of the past: Nostalgia as a meaning-making resource. *Memory*, 20(5), 452–460. DOI: <https://doi.org/10.1080/09658211.2012.677452>.
- Salzborn, S. (2000). *Grenzenlose Heimat. Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände*. Berlin: Elefant Press.
- Schmidt-Lauber, B. (2007). Das qualitative Interview oder: Die Kunst des Reden-Lassens. In: S. Götsch, A. Lehmann (Eds.), *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie* (2. vyd.) (s. 169–188). Berlin: Reimer.
- Scholz, S., Röger, M., Niven, B. (Eds.) (2015). *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Schütze, F. (1999). Narativní interview ve studiích interakčního pole. *Biograf*, 20, 33–51.
- Spurný, M. (2011). *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change. A Case of Postcommunist Societies. In: J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, P. Sztompka, *Cultural Trauma and Collective Identity* (s. 155–195). Berkeley: University of California Press.
- Svašek, M. (2002). Gewähltes Trauma. Die Dynamik der erinnerten (wieder-)erfahrenen Emotion. In: E. Fendl (Ed.), *Zur Ikonographie des Heimwehs* (s. 55–78). Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde.
- Volkan, V. (2000). Traumatized societies and psychological care. Expanding the concept of preventive medicine. *Mind and Human Interaction*, 11, 177–194.
- Wardetzki, B. (2021). *Krise jako výzva*. Praha: Portál.
- Weger, T. (2008). „Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Welzer, H., Mollerová, S., Tschuggnallová, K. (2010). „Můj děda nebyl nácek.“ *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo.

O AUTORKÁCH

SANDRA KREISSLOVÁ (ORCID: 0000-0001-5383-4883) – je odbornou asistentkou Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde přednáší etnologii/antropologii. Ve výzkumu a publikační činnosti se zaměřuje na paměť a identitu a na vzpomínky na období socialismu v česko-německém a česko-rakouském pohraničí. Spolupracuje na výzkumu, který se zabývá rozvojem a transformací vybraných příhraničních regionů českých zemí, jejich současným socio-ekonomickým a socio-demografickým vývojem a přeshraniční spoluprací. V oblasti metod se soustředí především na užití oral history, biografické metody a archivní výzkum.

JANA NOSKOVÁ (ORCID: 0000-0001-6832-515X) – vědecká pracovnice Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., v Brně, vedoucí Oddělení paměťových studií tohoto ústavu. Vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, doktorský titul získala tamtéž a v rámci European Doctorate in the Social History of Europe and the Mediterranean také na univerzitě Ca'Foscari v Benátkách. K tematickým téžistím její vědecké práce patří využívání metody oral history a biografické metody v etnologii, výzkum každodenního života v období socialismu a urbánní etnologie. V posledních letech se věnovala primárně tématům spojeným s historií a kulturou Němců v České republice (Československu) a problematice kolektivní a rodinné paměti. Více informací a výběrovou bibliografii lze najít zde: <http://www.eu.avcr.cz/cs/pracovnici/jana-noskova/>.